

ראוי לבילה

ועד טוב
גבעת שמואל
קונטרס י' – שבט תשע"ח

'ועד טוב' הינן חבורות לומדים שנפגשות פעם בחודש ללבן סוגיא למדנית לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו ובמיפגש המשותף מתלבנים הדברים במלחמתה של תורה.

הכלל "כל הראוי לבילה אין בילה מעכבתו ושאינו ראוי בילה מעכבתו", הינו כלל יסודי שיש לו השלכות בסוגיות רבות בש"ס ובפוסקים ולקמן ננסה לעמוד על חלק מיסודותיו.

בשם חבורת הלומדים
רפאל שטרן

חבורת לומדי סוגיא זו:

הרב יהושע גב	הרב ליאור אופיר
הרב יצחק קראוס	הרב ישי ספיבק
הרב עופר שוורץ	הרב רון קליינמן

תוכן העניינים:

- 4 - כל הראוי לבילה – ביאור הכלל
- 10 - טעם הדין
- 12 - מה הוא ראוי ושאינו ראוי
- 15 - אינו יכול לענות / באיסור דרבנן
- 17 - כמביא מנחה מן הקטניות

כל הראוי לבילה – ביאור הכלל

א. משנה מנחות פרק ג' משנה ב' (גמ' מנחות יח.) בדין המנחות:

לא יצק לא בלל¹ לא פתת לא מלח לא הניף לא הגיש או שפתתן פתים מרובות ולא משחך - כשרות.

תוס' במנחות בדף יח: ד"ה "ואמר ר' זירא" תמה לגבי דין הבלילה:

וא"ת והא תנא בה קרא דכתיבא בלילה במנחת מחבת ומרחשת ומאפה תנור (ויקרא ו) ובנשיאים (במדבר ז) תריסר זימני?

ויש לומר דלא מישתמיט קרא דליכתוב בשום דוכתא ובללת בשמן בלשון צווי.

אולם למרות שאין הכרח לבלול יש צורך שהמנחה תהיה ראויה לבלילה, כמבואר במשנה במנחות פרק י"ב משנה ד', ובגמ' בדף קג: :

מתנדב אדם מנחה של ששים עשרון ומביא בכלי אחד (אם אמר הרי עלי ששים עשרון מביא בכלי אחד) אם אמר הרי עלי ס"א מביא ששים בכלי אחד ואחד בכלי אחד..

¹ עיין חזו"א, מנחות סימן כ"ה ס"ק י"ב, שלמרות שבלילה אינה מעכבת: "אבל אם השמן לעצמו והסולת לעצמו אין כאן מנחה אין כאן מנחה בלולה בשמן אלא חריבה..." ועי"ש. ובספר מדת הקודש עמ' שמ"ח ציין לנו"ב או"ח מהדר"ק סימן כ"ב ד"ה "ואמנם" שכתב: "ועיין בחולין דף ל"ו ע"א בעי ריש לקיש צריד של מנחות וכו' ופירש"י קורט קמח הצבור במנחה ואין שמן נכנס לתוכו ע"ש ברש"י. וכן שנינו במשנה במנחות לא בלל כשר" ונראה דלא כשיטת החזו"א.

אמר ר"ש... עד ששים יכולין ליבלל...² אמרו לו ששים נבללין
וששים ואחד אין נבללין.³ אמר להם כל מדות חכמים כן בארבעים
סאה הוא טובל ובארבעים סאה חסר קרטוב אינו יכול לטבול בהן.⁴

² הסולת של המנחות נבללת בשמן וכתב הרע"ב שם, שיש מנחות עבות ויש מנחות רכות. מנחת פרים בלילתה עבה שני לוגין שמן לעשרון ואילו מנחת כבשים בלילתה רכה שלשה לוגין לעשרון. והכלל הוא: "עד ששים יכול להיבלל בלוג אחד" (כמבואר בגמ' במנחות קג: וברש"י במשנה בד"ה "אלא").

עשרון מפורש בתורה שהוא עשירית האיפה (שמות ט"ז ל"ו). איפה לשיטת הגר"ח נאה הינה 24.88 ליטר ולחזו"א 43.2 (ספר מידות ושיעורי תורה פרק י"ד סעיף י"ב, ועי"ש בשיטתו). ולפי"ז עשרון הינו כ 2.5 ליטר לגר"ח נאה ולחזו"א 4.32 ליטר. וששים עשרון לגר"ח נאה הינם כ כ-150 ליטר קמח סולת ולחזו"א כ 242 ליטר. ולוג לשיטת הגר"ח נאה הינו 345 סמ"ק ולחזו"א 600 סמ"ק (מידות ושיעורי תורה פרק י"ד סעיף ו').

ונמצא שלגר"ח נאה עד 150 ליטר קמח סולת ניתן לבלול ב 345 סמ"ק שמן. ונראה שמדובר בבלילה קשה מאד וקשה להבין כיצד ניתן לבלול כמות כה גדולה של סולת בכמות כה קטנה של שמן? (ועיין בהערה הבאה בשיטת תוי"ט בבבאור משנתינו, ולשיטתו מדובר בכמות של לוג שמן לכל עשרון רק שבכמות גדולה לא נבלל יפה כל כך, וא"כ לא קשה קשייתנו).

ואולי לבאר על פי דברי הגמ' בסוטה בדף מח: לגבי דברים שבטלו אחר חורבן המקדש: "ונופת צופים מאי נופת צופים אמר רב סולת שצפה על גבי נפה ודומה לעיסה שנלושה בדבש ושמן" ופירש רש"י שם: "מרום שומנה מדבקת בדופני נפה ודומים לעיסה חיה שנלושה ביי"ן...". וכך ביאר בדבר שאול סוטה סימן י"ט ד"ה אמנם: "מבואר לקמן מ"ח ב' מאי נופת צופים אמר רב סולת שצפה ע"ג נפה ודומה לעיסה שנלושה בדבש ושמן. דסולת משובחת ונעלה ביותר נשאת בנפה כמין עיסה שנלושה בדבש ושמן...". כלומר הסולת שבמקדש היתה היא עצמה שומנית ולכן קל יותר לבלול אותה מאשר קמח רגיל אף עם כמות שמן מועטה, וצ"ע.

והגר"מ בלייכר שליט"א הציע לבאר על פי דברי הגמ' במנחות דף נו: "מנחת נסכים מגבלה במים וכשרה". ואם כך אפשרי לבלול את הסולת במים על פי הצורך רק צריך שתהיה כמות שמן של לוג כדי שתהא ניכרת שמנונית בעיסה. ולפי הסבר זה "ראוי לבילה" או "אינו ראוי לבילה" אין פירושו היכולת המציאותית לבלול, כיון שתמיד ניתן לגבל ולבלול באמצעות מים, רק שראוי לבלול באופן שתהיה השמנונית ניכרת וצ"ע. ויתכן שאין חובה לבלול במים אלא שיש אפשרות והיתר לבלול במים ולכן הבדיקה האם ראוי לבילה אינה מתחשבת במים כי אם בשמן.

ועיין מנחות ח: ורש"י ד"ה "לא נצרכא אלא ליבש" שכתב שאף במנחה בלולה בשמן "אי אפשר בלא קרטין סולת יבש". משמע שאין הכרח שתהיה שמנונית בכל הסולת.

ובמשנה במנחות פרק ה' משנה ב' ובגמ' בדף נה: "כל המנחות נילושות בפושרין ומשמרין שלא יחמיצו". והלישה היא במים (פירוש המשנה לרמב"ם שם). ואמנם בתורה לא נכתב במפורש שבמנחות יש מים. ובגמ' במנחות בדף נג: "בעא מינה ר' פרידא מר' אמי מנין לכל המנחות שנלושות בפושרין ומשמרין שלא יחמיצו נלמדנה מפסח דכתיב ושמרתם את המצות אמר ליה בגופה כתיב מצה תהיה החייה והא אפיקתיה לעכב אם כן ליכתוב קרא מצה היא מאי תהיה שמעת מינה תרתי". ועיין תוס' שם בדף נז. ד"ה "מנחת" שכתב: "ושאר מנחות ידוע דמגבלין במין דשמנן מועט ובענין זה אי אפשר לגבל אבל מנחת נסכים שמנה מרובה וס"ד דאין נותן מים". וכתב החזו"א באו"ח בסימן קכ"א ס"ק א': "הא דנלושות במים הוא משום ששמנן מועט ואי אפשר לאפותן בלא מים וכמ"ש תוס' לקמן נז. ד"ה 'מנחת' וזהו מכונת התורה אף שלא נאמר, והא דנלושות בפושרין משום שהפת יותר טוב כשנלוש בפושרין ואין הפושרין חובה אלא רשות...". ויל"ע האם הלישה במים הינה חובה או רק הפושרין חובה.

ולגבי מנחת חוטא שהיא מנחת חריבה נחלקו בגמ' במנחות נד. האם היא חריבה רק משמן או חריבה מכל דבר ולכן גם מים אין בה (ולכן סובר ר' אילא: "אין לך הקשה לקמיצה יותר ממנחת חוטא")

ובגמ' שם :

וכי אין נבללין מאי הוי, והא תנן אם לא בלל כשר⁵ ? אמר רבי זירא
 כל הראוי לביילה, אין בילה מעכבת בו (רש"י: דאפי' לא בלל כשר) וכל
 שאינו ראוי לביילה, בילה מעכבת בו (דבעינן שיחא ראוי ליבלל)⁶.
 ובתוס' במנחות בדף יח: כתב:

והרמב"ם בפרק י"א מפסולי המוקדשים הלכה י"ד כתב (לגיב מנחת החוטא): "גבלה במים וקמץ
 כשירה, לא נאמר חריבה אלא משמן".

³ במשנה במנחות פרק ט' משנה ג': אפילו מנחה של ששים עשרון נותן לה ששים לוג. רבי אליעזר
 בן יעקב אומר אפילו מנחה של ששים עשרון אין לה אלא לוגה (פירוש רק לוג אחד שמן).
 וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה (ועוד) שאין הלכה כראב"י. ולפי זה לכאורה אף דין ראוי לביילה
 שלפנינו, שהוא ששים עשרון ואחד לוג שמן הינו כראב"י שלא נפסק כשיטתו להלכה וכפי הקשה
 התו"ט בפירוש המשנה בפרק י"ב משנה ד'. ועי"ש בחירוצו שאף לשיטת ת"ק שעל כל עשרון
 סולת מביא לוג, אם הסולת מרובה מששים עשרון גם אם יביא ס"א עשרון עם ששים ואחד לוג, לא
 יבלל יפה מחמת הכמות. ונראה ראיה לדבריו מדברי רש"י במנחות דף יח: ד"ה "ששים ואחד":
 "ששים ואחד אין נבללין - בלוג אחד הילכך לא יביא ס"א עשרונים בכלי אחד לפי שאין רשאי לתת
 שם שני לוגין וכו' אליעזר בן יעקב דאמר בפרק שתי מדות (מנחות דף פח) אפילו למנחה של ששים
 עשרון אין לה אלא לוגה ולי נראה דאפילו לרבנן דאמרי ששים לוג קים להו דאין נבללים יפה בכלי
 אחד".

וכתב בחידושי הגר"ז, עניינים סימן נ"ד: "רמב"ם פ"ז ממעשה הקרבנות ה"ו אין היחיד מביא
 מנחה בכלי אחד יותר מששים עשרון וכו' שאין יכולין להבלל כאחד אלא ששים אבל יתר על ששים
 אין נבללין עכ"ל. והנה בפשטות הפי' הא דיותר מששים הוי אינו ראוי לביילה משום דלא חזי כלל
 שיבללו השמן והסולת בשיעור כזה, וכ"ה בפרש"י במנחות י"ח ע"ב עיין שם, אכן מלשון הרמב"ם
 שהוסיף שאין יכולין להבלל כאחד נראה דמפרש באופן אחר דיש דין דמעשה הבלילה צריכה להיות
 בכל המנחה כולה כאחת, ובס"א עשרונים הם ע"כ בלילות נפרדות, ואי"ז בלילה אחת. וכ"ה
 בפיה"מ פ"ב במנחות עיין שם, ועי' בתוספתא פ"ב דמנחות א"ל ת"ל סולת מנחה בלולה בשמן
 מנחה ששולט בה לבוללה בששים וא' אינו שולט. והוא כדברי הרמב"ם דהחסרון בזה דאינו שולט
 בה לבוללה כאחת, ולא דלא חזי כלל להבלל, ודוק".

⁴ מדברי הגמ' מוכח שנקבע שיעור ולמרות שיתכן במציאות שתהיה אפשרות לאדם לטבול במקוה
 חסר קרטוב ויכסה את כולו או שיש אפשרות לבלול בלוג שמן אפילו ס"א עשרונים, לא יועיל כיון
 שכך הם מידות חכמים לקבוע ולהכריע.

ויש לעיין בדבר שאינו ראוי לביילה שבילה מעכבתו, מה הדין אם בכל אופן בלל ובלילתו הצליחה
 (ועיין בשיטת התו"ט בהערה הקודמת שנראה שלשיטתו קל יותר במציאות), שהרי מהגמ' עולה
 שחכמים קבעו שיעור למרות שיתכן שבמציאות תהיה אפשרות שונה מהשיעור. ובמקוה שקבעו
 חכמים שיעור, אין לטבול בפחות משיעור זה, אבל בביילה שהחסרון בששים ואחת עשרון הוא
 שאינו ראוי לביילה (כי בדרך כלל לא כוללים כך או לא מצליחים לבלול כמות שכזו), יש לעיין מה
 הדין אם יבלול בפועל כמות זו, האם כיון שבלל בפועל תועיל בלילתו. ועיין ריטב"א סוכה ב. שדן
 מה דינו של מי שבנה סוכת ארעי למעלה מעשרים אמה האם תהיה כשרה, עי"ש – ועיין באות יב.
⁵ המשנה לעיל בפרק ג'.

⁶ ר' זירא לא ביאר האם דבר שאינו ראוי מעכב מדין תורה או מתקנת חכמים. ובא"ת ערך כל שאנו
 ראוי לבלה בתחילתו בד"ה "דין" כתב מדבריו פוסקים שמדובר בדין תורה ובהערה 20 לדעה שאינו
 מן התורה (ויל"ע האם בכל המקרים או בחלקם).

ואי"ת מנליה דליבעי ראוי לבילה מאחר דבילה לא מעכבא וי"ל
סברא בעלמא הוא כיון דכתב רחמנא בילה דנבעי לכל הפחות ראוי
לבילה

ב. דין כל הראוי לבילה, מהווה יסוד בהלכות נוספות בסוגיות הגמ'
ובראשונים⁷. ובגמ' מצאנו כלל זה בהלכות נוספות. כגון, ביחס לביאת
מים בבית הסתרים, שאסור שתהיה בו חציצה אבל אין צורך שיכנסו בו
מים בפועל (שכיון שראוי לביאת מים ללא חציצה די בכך – קידושין
כה). חרש אינו מפר נדר לאשתו כיון שאינו יכול לשמוע, אבל בעל שאינו
חרש מיפר נדרי אשתו למרות שלא שמע אותם מפיה כיון שהוא ראוי
לשמיצה (נדרים עג.). וכן לגבי מקרא ביכורים שאינו מעכב בביכורים
שראויים לקריאה, אבל אם הפריש ביכורים קודם זמנם (קודם לחג) אינו
יכול להביאם, כיון שהפרישם בשעה שאינם ראויים לקריאה (מכות יח:),
אלם ואלמת אין בהם דין חליצה כיון שאינם ראויים לקריאה, אבל אדם
שמדבר, אין הקריאה מעכבת כיון שראוי לכך (יבמות קד:). ואמנם יש

⁷ שו"ת משפט כהן סו"ס צ"ב: "ומש"כ הגרי"ח זריהן שי, מדברי הכה"ג, דלא אמרין כלל דכל
שאינו ראוי לבילה רק במה דמפורסם בתלמוד, תמיהני, הלא הפוסקים ראשונים ואחרונים דנו בזה,
כמו בהג"א לגבי אלם מטעם שא"ר לדיבור אם יוצא בשמיצה... מבואר שמה שיש לו דמיון גמור
אין לנו שום מניעה שלא לדון בזה. והנה מדהתו"ס בקדושין כ"ה ב' בד"ה בע"א כל בסוה"ד, שכ'
דטעם ראוי וא"ר הוא מדיוק הכתוב, מדרשנה עליו הכתוב, ומ"מ לא כתב בלשון ציווי, וה"ה בטבילה
דבעי' ראוי לביאת מים בבית הס"ת ג"כ מצד דיוק הכתוב, באמת קשה, איך דימו חז"ל בכמה מקומות
להא דר' זירא ענינים שלא נתבארו לנו דרשות ע"ז, כמו קריאה דבכורים בב"ת פ"א ב', ואמירה
דיבם ויבמה יבמות ק"ד ב' וע"ש תוד"ה דאמר, ומבואר שם ג"כ בענין דרשות וסבורות, ונראה משם
ג"כ שאין הדבר קצוב שלא לדרמות בזה מילתא למילתא...".
ויש לעיין האם נוכל לומר כלל באלו מצוות (או איסורים) נאמר הכלל של "כל הראוי..." וברור
שהכוונה אינה לעיקר המצוה אלא רק לחלק מחלקי המצוה וכפי שכתב ביד מלאכי כללי התלמוד
כלל של"ז: "כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, לא אמרין אלא דווקא בענין א' מהענינים
שצריכים לעשות באותה מצוה כגון גבי מנחה שהרי הביא מנחה ולא כלל וכן גבי טבילה שהרי
טבל ולא באו מים בבית הסתרים וכיוצא בזה בכל הענינים אבל היכא שלא נעשה כלל מאותו ענין
אין אנו אומרים שכיון שהיה יכול לעשות אף על פי שלא עשה הוה ליה מעשה דאטו אם לא טבל
כלל והיה יכול לטבול נאמר דהוה כאילו טבל וכן כל כיוצא בזה בכל הענינים זה וודאי לא ניתן
ליאמר ואין הדעת סובלו ואין הדין כך, שו"ת נחפה בכסף חא"ה סי' ו' דף ג"ן ע"ג". אולם באיזה
חלק מחלקי מצוה נוכל לומר כך, צ"ע.

לעניין מה הוא הכלל ובאלו הלכות נאמר העקרון של "כל הראוי..." ובאלו לא, וצ"ע⁸.

ג. יש לעיין האם "אין בילה מעכבת" ולכן גם לכתחילה אין צורך לבלול ודי בכך שראוי לבילה או שלמרות שהבילה אינה מעכבת לכתחילה יש לבלול⁹ ?

מלשון המשנה לעיל (בפרק ג') ומדברי הגמ' בדף קג: שאם לא בלל כשר, יש מקום לדייק שבדיעבד כשר אבל לכתחילה יש לבלול. אולם אין דיוק זה מוכרח שיתכן שהמשנה מבארת את הדין ומה עוד שלא כתבה לשון "דיעבד".

ומסברא נראה לומר שלכתחילה יש לבלול שאל"כ מדוע כתבה תורה "בלולה". ובתוס' במנחות דף יח: ד"ה "... כתב כדבר פשוט :

דלכתחילה מצוה לבלול

ויש לעיין האם בכל ענין בו נאמר הכלל של "כל הראוי לבילה..." ג"כ נאמר שלכתחילה יש לעשות המעשה, או שבילה הינה דין מיוחד אבל בשאר דברים דין בכך ש"ראוי".

ד. לגבי סוכה, אף שיסודה בבנין ארעי, מותר לעשותה בנין קבע ובתנאי שלא תהיה גבוהה מעשרים אמה, כיון שיותר מעשרים אמה בהכרח יש לעשות בנין קבע ואין אפשרות לעשותה בנין ארעי (עיין סוכה ב.). ובביאור הדין כתב הריטב"א בחידושו שם בשם התוס'¹⁰:

⁸ עיין בהערה הקודמת.

⁹ בספר ספיקא דרבנן, ספק י"ז עמ' קע"א עמד על שאלה זו, עי"ש.

¹⁰ ועי"ש בשיטתו שלו.

ורבא אהדר ליה דכל היכא דהוי שיעור דחזי לעראי בדרך בני אדם אין עראי מעכב ואפילו עשאה קבע כשרה, ואין לפוסלה אלא קבע וא"א לעשותה עראי והיינו למעלה מעשרים וקאתי עלה מדרי' זירא דקאמר כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו וכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו, והכא נמי למטה מעשרים שראוי לעראי אין עראי מעכב ואפילו קבע כשרה למעלה מעשרים שאינו ראוי לעראי עראי מעכב והרי א"א לעשותה עראי¹¹.

אמנם, לא שמענו שמצוה לכתחילה לעשות הסוכה דירת ארעי דוקא¹². ומשמע שלא בכל דבר בו נאמר "כל הראוי לבילה..." קיימת מצוה לכתחילה לעשות את ה"בילה" (והיינו את המעשה עצמו). ומכאן, שדברי תוס' הנ"ל, הינם בנידון של בלילת המנחה ולא דוקא בשאר דברים. ואכן כתב תוס'¹³ לגבי ביאת מים בבית הסתרים שאין צריך שיבואו לשם מים לכתחלה אלא די באפשרות שיבואו לשם מים (ללא חציצה) כדין כל הראוי לבילה.

ולמדנו, שדין כל הראוי לבילה אין בילה מעכבתו, אינו מחייב בהכרח שמצוה לכתחילה לבצע את הבילה ובכל מצוה וענין יש לבדוק על פי עניינו.

¹¹ עי"ש בשיטת הריטב"א עצמו. וגם כתב שם שם שדין סוכה אינו קשור לדינו של ר' זירא בבילה, שבכל מקום שמדובר בדין ראוי לבילה, הגמ' מציינת זאת במפורש. ומדבריו למדנו שבמקום בו הגמ' אינה מפרשת שמדובר בדינו של ר' זירא, אין להעלות כך מדעתנו.

¹² אמנם כתב שער הציון בסימן תרל"ג ס"ק ר': "גמרא. וכתבו התוספות והר"ן דכל זה בדפנות, אבל בסכך, שעיקר הסוכה על שם הסכך, לא מתכשרא מן התורה עד דעביד לה ארעי, דהיינו, שלא יקבע הנסרים של הסכך במסמרים".

¹³ מנחות יח: ד"ה "ואמר" ונדה סו: ד"ה "כל" (ויש לדקדק האם טעמיו דומים)

טעם הדין

ה. יש לעיין מה הטעם שאם אינו ראוי לבילה, בילה מעכבתו שהרי אם הבילה אינה לעיכובא, לשם מה יש צורך שהדבר יהיה ראוי לבילה (ויתכן שכיון שמדובר בדין תורה אין לחפש את טעמו ואין לכך גם נפ"מ מעשית).

אם היינו נוקטים שבכל דבר בו נאמר דין ראוי לבילה לכתחילה יש לבלול או לעשות המעשה, יש מקום לומר שכיון שתורה הקפידה שלכתחילה מעשה המצוה יהיה עם הדבר (למרות שאינו לעיכובא), יש להכין את המצוה מעיקרא באופן שתהיה אפשרות לעשות את הדבר בצורה המיטבית, ואף אם לבסוף לא נעשה באופן של 'לכתחילה' אין בכך קפידא על קיום עצם המצוה, אבל אסור לאדם להתחיל לקיים מעשה באופן שמעיקרא עוקר את היכולת לעשותו בשלימותו.

אולם כפי שהוכח לעיל (אות ג'-ד'), לא בכל מקרה יש הקפדה שלכתחילה יתבצע הדבר שאינו לעיכובא, כגון בסוכה שאין מצוה לכתחילה לעשותה דוקא באופן של ארעי, וכן אין מצוה לכתחילה להביא מים לבית הסתרים. וא"כ יש לעיין מדוע דבר שאינו ראוי מעכב, גם אם בראוי אינו מעכב ואין מצוה לעשותו לכתחילה ?

ו. רשב"ם ב"ב דף פג: ד"ה "כל הראוי":

מה שאי אפשר להבלל מעכבת בו דכיון דכתיב ויצק עליה שמן וצוה לבלול דכתיב בלולה ש"מ שצוה הקדוש ברוך הוא להביא מנחה שיכול לקיים בהן מצות בלילה... שכל דבר שצוה הקדוש ברוך הוא להביא יש עיכוב בעיקר הבאתו להביא באותו ענין שצוה הכתוב ולא בענין אחר...

אף שבדין בלילה קיימת מצוה (לכתחילה) לבלול, מדברי הרשב"ם נראה שהאפשרות לבלול או לעשות המעשה (כגון העמדת הסוכה באופן ארעי) הינה חלק בלתי נפרד מהענין, אף שאין חובה לעשותו, שכך 'צוה הכתוב'. ונראה מדברי הרשב"ם שלפנינו 'גזירת הכתוב' שהדבר יהיה ראוי, אף שאין הכרח או מצוה לעשותו.

ז. יתכן להציע שדוקא בדבר בו אין מצוה לכתחילה לעשות את הדבר (כגון, ביאת מים בבית הסתרים), ניתן לבאר מדוע כשאנו ראוי לדבר, הדבר מעכב. שהרי אם ננקוט שבדבר הראוי אין מצוה לעשות לכתחילה וגם אם אינו ראוי אינו מעכב, לשם מה ציינה תורה את עשיית המעשה שאין בו מצוה אם אין לו משמעות כלל וברור שתורה לא וכתבת את דבריה לבטלה, אלא באה תורה ללמד שיש הקפדה שתהיה אפשרות לקיים הדבר ולכן יש אם אינו ראוי לדבר, הדבר מעכב (ומה טעם התורה בכך ? יתכן גזירת הכתוב שאינה ידועה לנו, וכפי שביארנו בדברי הרשב"ם לעיל).

ובדבר בו יש מצוה לכתחילה לעשות את הדבר, הטעם שאם אינו ראוי, הדבר מעכב, עיין בדברינו לעיל באות ז¹⁴.

¹⁴ ולדברינו, בדבר בו יש מצוה לכתחילה (כגון דין בלולה), כשאנו ראוי מעכב כיון שאין לקיים מצוה באופן בו אי אפשר לקיימה בקיום של ה'לכתחילה' ואילו בדבר בו אין מצוה לכתחילה לקיים (כגון ביאת מים בבית הסתרים), אינו ראוי מעכב כיון שתורה לא מוציאה דבריה לבטלה. ועיין דברות משה, שבת כ"ה ענף ב' ד"ה "ועיין".
ובשו"ת שו"ת דעת כהן (ענייני יורה דעה) סימן קצ"ז כתב: "כמו כל מצוות התורה שהתורה נתנה להן צביון ותואר מיוחד, שאסור לנו לבדות מלב צורה אחרת ממה שכתוב בתורה. ואפילו כשיש רק איזה הוכחה בתורה על צורה מיוחדת של מצוה, אפי' כשאין הדבר כ"כ מפורש, אי אפשר להחליף אותה בצורה אחרת, וכא דכתב הרשב"ם, בב"ת פ"א ע"ב ד"ה כל, כהסברת הכלל שכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, וכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת בו, וז"ל אמר ר"ז כל הראוי לבילה, כגון ששים עשורין, אם לא בלל כשר, אבל ששים ואחד, שאין ראוי לבילה, בילה מעכבת בו, כלומר מה שאי אפשר להכלל מעכבת בו, דכיון דכתיב ויצק עליה שמן וצוה לבלול, דכתיב בלולה, ש"מ שצוה הקדוש ברוך הוא להביא מנחה שיכול לקיים בהן מצות בלילה, וכשהוא מביא ששים ואחד, מנחה כזו לא צוה להביא, והרי הוא כמביא מנחה מן הקטניות דאינה כלום, שכל דבר שצוה הקדוש ברוך הוא להביא יש עיכוב בעיקר הבאתו להביא באותו ענין שצוה הכתוב ולא בענין אחר עכ"ל. וזהו כלל גדול במצוות, שאי אפשר לשנות את צורתן ולהחליפן בצורה אחרת שלא כהצורה שנתנה תורה..." וע"ע טוב רואי ב"ב דף פא:."

ח. ההסבר הפשוט של דין ראוי לבילה הוא על פי הדרך בה ביארנו, שתורה רוצה שהמצות תתקיים או תוכל להתקיים באופן מסוים (כגון, שתהיה אפשרות לבלול ומצוה לכתחילה לבלול, או להביא ביכורים עם קריאה) והתוצאה היא שמי שאינו ראוי לכך אינו יכול לקיים המצוה, כלומר דין "אינו ראוי" הינו תולדה של עיקר הדין של "ראוי לבילה".

אולם אפשר להציע אפשרות אחרת הפוכה, עיקר דין בילה בא ללמד את מי שאינו ראוי. וכגון, שתורה רוצה לפסול אילם מהבאת ביכורים ולפיכך נאמר בביכורים דין קריאה, וממילא מי שאינו יכול לקרוא, אינו יכול לקיים המצוה. וכן תורה רצה לפסול מנחה שאי אפשר לבלול אותה, ולכן דרשה לכתחילה מצוה של כלולה וכל כיוצא בזה.¹⁵

ועל פי דרך זו מעיקרא סרה השאלה שבתחילת אות ה' שאם בילה אינה מעכבת מדוע כשאנו ראוי לכך, אי אפשר לקיים המצוה (ועיין הסברינו לעיל), כיון שמעיקרא מטרת התורה היא לפסול את מי שאינו ראוי לענין.

מה הוא ראוי ושאנו ראוי

ט. שו"ת הרשב"א חלק א' סימן תרי"א :

אבל כשנדבקו מלמטה כגון של תפארתנו וארצנו¹⁶ אחר שנגמרה צורת האות הוא שנדבקה ומתחלתה כשרה היתה ואם בא עכשו לגוררה אין זה חק תוכות. והלכך אפילו אינו גורר כל שהוא יכול לגרור כשר כר' זירא דאמר כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת וכו'.

¹⁵ ומעין דבריו בחידושי הגר"ז סטנסיל עמ' צ"ד שכתב שרואי לבילה הוא "רק דין בשיעור".

¹⁶ ההדבקה היא למטה באותיות "נו" – עיין ב"י או"ח ל"ב בהביאו את תשובת הרשב"א.

יש לעיין בביאור דברי הרשב"א, והרי עתה האות פסולה, ומה יועיל דין "ראוי לבילה" להכשירה. ולכאורה לשיטתו היה ניתן לומר שבית הסתרים שיש בו חציצה, תועיל בו טבילה, כיון שראוי להסיר החציצה וכל כיוצא בזה, וברור שלא כך הדין, שהרי דין "ראוי..." נאמר בדבר שאינו לעיכובא כמו בלילה, אבל בנידון של האותיות שכל אות צריכה להיות נפרדת וא"כ מה מועיל דין "ראוי לבילה" והלא עתה אינו ראוי ?

אילו הרשב"א היה אומר, שאות דבוקה באופן עליו דיבר היא כשרה, ניחא. אבל להכשירה עתה כיון שהיא ראויה לגרירה - לכאורה צ"ע שהרי עתה אינה אות הכתובה כהלכה ?

ואכן החזו"א באו"ח סימן ח' ס"ק ה' ד"ה "שם הביא" כתב שדברי הרשב"א אינם כפשוטם :

ואין הדברים כפשוטן דאין זה ענין לראוי לבילה, דהתם אין הבלילה אלא למצוה ולא לעיכובא אלא אמרו חכמים שאם אין המנחה ראויה כלל למצות בילה פסולה, אבל הכא אין כאן צורת וי"ו ואיך יוכשר מפני שאפשר לשנות את הצורה שלפנינו ולהעמידה על צורה מתוקנה !!

אלא כונת הרשב"א דלפיכך הכשיר הירו' מלמטה דכיון דעיקר האות שמה עליה גם עכשו שהרי אם ימחוק הנגיעה כשר ולא חשיב חק תוכות א"כ ע"כ אות היא... ומה שהזכיר הרשב"א ראוי לבילה שיגרא דלישנא הוא...

י. הנשמת אדם בכלל ל"א אות ב' נשאל אודות דברי הרשב"א הנ"ל :

נשאלתי מהמופלג מהו בערל זלה"ה שהיה ב"ק בבהמ"ד חדש,
מש"כ הב"ח דכשר דכל הראוי לבילה מה ענין זה לזה, דהרשב"א
דכתב בנדבך למטה כשר אף שלא גרר רק דלכתחלה יגרור, כתב
שפיר דאף שלא גרר כשר. אבל לדידן דקיי"ל כל זמן שלא גרר פסול,
וא"כ מה שייכות לזה לדברי זירא ?

כלומר לדעת השואל, הרשב"א סובר שהאותיות עליהם דן, כשרות
מעיקר הדין והגרירה היא רק לכתחילה, ולגבי ה'לכתחילה' ביאר
שלמרות שלא גרר, אין גרירה מעכברת כמו שאין בילה מעכבת בדבר
הראוי לבילה. אולם אנו שסוברים שהאות פסולה, כיצד אנו יכולים
לסמוך על שיטת הרשב"א (וכדברי הב"ח בסימן ל"ב שסמך עליו ע"ש
באות י"ג¹⁷).

והשיב לו בעל הנשמת אדם (חידוש בדין ראוי לבילה על פי שיטת
הרשב"א):

...ובאמת אין דומה כלל לדברי זירא, וכ"כ בש"ע סי' ל"ב דבנדבך
בין בראשה ובין בסופה פסול, אלא דס"ל דמותר לגרור דדוקא
בכתיבה בעינן כסדרן אבל לא בגרירה, ולדברי הב"ח קשה דלמה
פסול, נימא כל הראוי לבילה ?

¹⁷ לשון הב"ח שם: "אבל הרשב"א פשיטא ליה דהיכא דנכתבו האותיות כתיקונם ואח"כ נדבקו
דכשרה אפילו אינו גורר הדבק כלל דכל שהוא יכול לגרור כשר וכדברי זירא (מנחות יח ב) דאמר
כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו ובסמוך יתבאר הפסק בסיעתא דשמיא... "מיהו בקריאה
בס"ת אם נמצא דבוק אות לאות ויכול להפסיק קריאתו צריך עיון אם צריך לברך ברכה אחרונה
ולחוציא ס"ת אחרת דאע"ג דבחול נראה דכדאי הוא הרשב"א (שו"ת ח"א סי' תריא) לסמוך עליו
במה שכתב אפילו לא גרר כל שהוא יכול לגרור כשר כדברי זירא דאמר כל הראוי לבילה אין בילה
מעכבת בו, מכל מקום בשבת אינו ראוי לגררו או דילמא כיון דמכח דין ס"ת כשר הוא בגרירת הדבק
אלא דאיסור שבת הוא דרביע עליה ראוי לגררו קרינן ביה והא דאיתא במסכת סופרים (פ"ב ה"ב)
אל יקרא בו ומביאו בספר התרומה (סי' רה) היינו דלכתחלה אין להוציא כדי לקרות בו כיון שלא
תיקנה להפריד הדבק אבל אם הוציאו דיעבד וקורין בו אין להוציא אחרת והכי מסתברא".

וני"ל דיש לדייק בדברי הב"ח שכתב כדאי הוא הרשב"א כו'¹⁸, ולמה ליה לומר כדאי הרשב"א, והלא הלכה מרווחת למטה כשר כיון שאם בא לגוררה מותר. וא"כ אפילו בלא גרירה כשר מדר"ז, משמע הא בלא דר"ז היה פסול, וא"כ ג"כ קשה כיון דפסול היאך נאמר דרבי זירא... ? דאדרבה דילפינן מדר"ז דכל שאינו ראוי, מעכב. אבל זה שאינו מעכב הוצרך לילף מקרא, ולא מהני מה שראוי, ואם כן למה הוצרך הרשב"א להביא כאן דברי ר"ז ?

ולכן הוכיח הב"ח דלרשב"א ס"ל אפי' בכה"ג, אמרינן כל הראוי ומכשרינן מש"ה למטה כיון שראוי לגרור, אף על גב דבלא"ה היה פסול שהרי צריך להיות מוקף גויל.

כלומר, שיטת הרשב"א עצמו שדין כל הראוי לבילה נאמר לא רק בבילה שהיא רק מצוה לכתחילה אלא אפילו בדבר שהוא לעיכובא. אמנם הנשמת אדם לא ביאר כיצד יתכן לבאר שזו שיטת ר' זירא והרי הוא עצמו ביאר קודם לכן שבדבר שהוא לעיכובא – ר' זירא לא אמר את דבריו, וצ"ע, ועי"ש כיצד מיישב את שיטת הב"ח¹⁹.

אינו יכול לענות / באיסור דרבנן

יא. שיבולי הלקט תפילה סימן כ':

¹⁸ עיין בלשון הב"ח בהערה הקודמת.

¹⁹ המשך הנשמת אדם שם: "וא"כ לדידן דקיי"ל דלעולם פסול אף על גב דיכול לתקן ולגרור ולא אמרינן בזה כדר"ז, מ"מ כדאי הוא הרשב"א לסמוך על סברא זו, כיון דלרוב הפוסקים אפי' בפסול ממש א"צ להוציא אחרת. וא"כ שפיר יש לסמוך על הב"ח והט"ז, וכ"כ א"ר להכשיר, ובלבד שלא תהיה האות דבוקה מראשה לסופה או שנשתנה צורת האות, דבזה לא מהני גרירה דהוי חק תוכות. ולפ"ז צ"ע ביתר אות או תיבה אם שייך גם בזה לדרכי זירא, ומצאתי בא"ר ס' ל"ב סעיף כ' וז"ל, כתב עולת תמיד דלדעת רשב"א דלעיל דכל הראוי לבילה כו' ה"ה הכא ביתירות כיון דראוי לתקן אין בו ברכה לבטלה. מיהו היכא שיודע דיש בו יתירות צריך לתקן ע"כ, וצ"ע עכ"ל. ונ"ל דזה דוקא בנדבקה אות ועכ"פ האות נכתבה כתיקונה רק שצריך להפריד, מה שאין כן בנפסק אות לא שייך לומר כל הראוי לבילה כיון שנתבטל צורת אות ודומה לנרבק אות שנשתנה צורת אות דפסול".

והרב ר' אברהם ב"ר שלמה זצ"ל כתב היכא אמרינן שמע ולא ענה
יצא - במקום שיוכל לענות... אבל העומד בתפלה שאינו יכול לענות
לא יצא בשמיעה. ודמיה לדרי' זירא²⁰ דאמר ר' זירא כל הראוי
לבילה אין בילה מעכבת בו וכל שאינו ראוי לבילה בילה מעכבת
בו²¹...

השאגת אריה בסימן ו' חולק על האמור, כיון שמעיקרא אין חובת דיבור
בפה אלא די בשמיעה (עי"ש בדבריו) ומשמע, שאילו היה מסכים
שמעיקרא חייבת חובת דיבור בפה, היה מסכים לשיטה שלפנינו.

ויש לעיין, שהרי ברור שאדם זה ראוי לדבר (ואכמ"ל בדינו של אילם –
עיין בשאג"א הנ"ל), רק עתה הוא עומד בתפילה ולכן אסור לו לדבר,
האם דבר זה נחשב "אינו ראוי לבילה" ?

יתכן שיש מקום לדמות לדין חציצה בבית הסתרים הנ"ל, שלמרות שראוי
לנקות את הדבר החוצץ, כיון עתה חוץ – נחשב לא ראוי ואף האדם
העומד בתפילה, עתה לא ראוי לדבר.

אולם, יש מקום לחלק, בטבילה החציצה היא גוף האיסור, לעומת זאת
בתפילת האיסור לדבר עתה הינו 'חיצוני' וממילא יתכן שבענין זה לא
נאמר החסרון של אינו ראוי לבילה וכך הציע גם השאגת אריה עצמו:

ואף על גב דאפשר דע"כ ל"פ כל הני רבוות' על ר"א ב' שלמה אלא
בעומד בתפלה דאדם ראוי לענות אלא שאריה הוא דרביע עליה
מחמת איסור הפסקה וחשיב לדידהו ראוי לבילה.

²⁰ האם הנוסח "דמיה לדרי' זירא" מלמד שלא מדובר במדיון מושלם ?

²¹ ועי"ש בשיבולי הלקט שהוא עצמו חולק על שיטה זו. ובעיקר הדין דנו ראשונים נוספים אבל
לא הזכירו את דינו של ר' זירא, עיין גם ר"ן על הרי"ף בסוכה בדף יט: מדפי הרי"ף.

יתכן שיסוד מחלוקתם נעוץ בשאלה מה נחשב "אינו ראוי לבילה" האם דבר מהותי או אפילו דבר חיצוני. או שמחלוקתם נובעת משאלה אחרת והיא האם דין דרבנן מגדיר את המצב כ"אינו ראוי". ובשור"ת משאת בנימין סימן ס"ב כתב:

דדבר זה לא אמרין אלא בדבר שהוא מדאורייתא כגון מנחות וחליצה... אבל קריאה שאינה אלא מדרבנן²² לא אמרין שאין ראוי מעכב, וכן פסקו כל הפוסקי' גבי היה עומד בתפילה ושומע דבר קדושה כגון קדושה ומודי' דמפסיק ושומע והוי כעונה. ואף על גב דבשעת התפילה אינו ראוי לענות²³.

וכיון שהאיסור לדבר באמצע התפילה הוא דין דרבנן, נמצא שהרב ר' אברהם ב"ר שמואל סובר שגם בדין דרבנן נאמר הכלל שאם אינו ראוי לבילה, בילה מעכבתו²⁴.

כמביא מנחה מן הקטניות

יב. רשב"ם בבר בתרא דף פא: ד"ה "כל":

²² עיי' ש"ש לגבי עולה לתורה שאינו יודע לקרוא ובעל הקורא הוא שקורא, עיי"ש.
²³ עיי' עמודי אש סימן ד' שהביאו והקשה מדין חציצה בבית הסתרים, עיי"ש וע"ע ארעא דרבנן ארעא דרבנן מהדורה קמא מערכת אות כ' סימן ד"ש שנו"נ בענין זה.
²⁴ ודנו אחרונים האם איסורי דרבנן הם איסורי גברא בלבד או גם איסורי חפצא, עיי' אתון דאורייתא סימן י', בית האוצר ח"א אות קכ"ב ועוד. והגרי"ד סולבויצ'יק זצ"ל הרבה לדון לגבי "חפצא של תפילה". ולדבריו יש מקום לומר, שלשיטת הרב ר' אברהם ב"ר שמואל, תפילה היא "חפצא" וחפתא זה אינו ראוי להפסק ולכן נחשב אינו ראוי לבילה.

... מה שאי אפשר להבלל מעכבת בו דכיון דכתיב ויצק עליה שמן
וצוה לבלול דכתיב בלולה ש"מ שצוה הקדוש ברוך הוא להביא
מנחה שיכול לקיים בהן מצות בלילה וכשהוא מביא ששים ואחד
מנחה כזו לא צוה להביא והרי הוא כמביא מנחה מן הקטניות
דאינה כלום...

מנחה אינה באה מקטנית אלא מסולת של חיטה (ובמנחת סוטה ובמנחת
העומר מסולת של שעורה) אמנם יש לעיין מה ראה הרשב"ם לדמות
מנחה שאינה יכולה להיבלל (ולכן אינה ראויה למנחה) להבאת מנחה
מקטנית והרי היה יכול לכתוב בפשטות שמנחה שאינה יכולה להיבלל,
אינה כשרה ומה הרווח בדמיון למנחה העשויה מקטנית ?

יתכן שהרשב"ם בא ללמד שאפילו אם אדם יצליח לבלול מנחה העשויה
מששים ואחת עשרון, המנחה לא תעלה לו, כיון שמנחה בשיעור שכזה
דינה כקטנית, כלומר מביא מנחה ממה שלא נצטווה, אמנם קצ"ע שאילו
זו היתה כוונת הרשב"ם היה אומר זאת במפורש, וצ"ע²⁵.

²⁵ עיין ספר זהב התרומה עמ"ס ביכורים שעמד על ענין זה בסימן ב' בעמ' רכ"ב ותלה במחלוקת
ראשונים, עי"ש ולעיל בהערה 4.

קונטרסי ועד טוב

- ❖ עדותו של הפסול לעדות – אדר תשע"ז.
- ❖ תפיסה ובעלות – ניסן תשע"ז.
- ❖ שני שבילין – אייר תשע"ז.
- ❖ תנאי בדבר שבממון – סיון תשע"ז.
- ❖ הקדמת מלאכה קודם שעת הפיקוח נפש – תמוז תשע"ז
- ❖ ריבוי פעולות ואיסור מלאכה – מנחם אב תשע"ז.
- ❖ בתר מחשבתו או בתר מעשיו – אלול תשע"ז / תשרי תשע"ח.
- ❖ האם הולכין בממון אחר הרוב - חשון / כסלו תשע"ח.
- ❖ גבולות הנאמנות של שני עדים – כסלו תשע"ח.